

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ФАНЛАР
АКАДЕМИЯСИ МИНТАҚАВИЙ БЎЛИМИ
ХОРАЗМ МАЪМУН АКАДЕМИЯСИ**

**ХОРАЗМ МАЪМУН
АКАДЕМИЯСИ
АХБОРОТНОМАСИ**

Ахборотнома ОАК Раёсатининг 2016-йил 29-декабрдаги 223/4-сон қарори билан биология, қишлоқ хўжалиги, тарих, иқтисодиёт, филология ва архитектура фанлари бўйича докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган

2022-3
Вестник Хорезмской академии Маъмуна
Издается с 2006 года

Хива-2022

Бош муҳаррир:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Бош муҳаррир ўринбосари:

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Тахрир хайати:

Абдуллаев Икрам Искандарович, б.ф.д., проф.

Абдуллаев Баҳром Исмоилович, ф-м.ф.д.

Абдуллаев Равшан Бабажонович, тиб.ф.д., проф.

Абдуҳалимов Баҳром Абдурахимович, т.ф.д., проф.

Аимбетов Нағмет Каллиевич, и.ф.д., акад.

Бабаджанов Хушнот, ф.ф.н., проф.

Бекчанов Даврон Жуманазарович, к.ф.д.

Буриев Хасан Чутбаевич, б.ф.д., проф.

Давлетов Санжар Ражабович, тар.ф.д.

Дурдиева Гавҳар Салаевна, арх.ф.д.

Дўсчанов Бахтиёр, тиб.ф.д., проф.

Ибрагимов Бахтиёр Тўлаганович, к.ф.д., акад.

Жуманиёзов Зоҳид Отабоевич, ф.ф.н., доц.

Кадирова Шахноза Абдухалиловна, к.ф.д., проф.

Қутлиев Учқун Отобоевич, ф-м.ф.д.

Ламерс Жон, қ/х.ф.д., проф.

Майкл С. Энжел, б.ф.д., проф.

Мирзаев Сирожиддин Зайниевич, ф-м.ф.д., проф.

Рахимов Раҳим Атажанович, т.ф.д., проф.

Рашидов Негмурод Элмуродович, б.ф.н., доц.

Рўзибоев Рашид Юсупович, тиб.ф.д., проф.

Рўзметов Бахтияр, и.ф.д., проф.

Садуллаев Азимбой, ф-м.ф.д., акад.

Салаев Санъатбек Комилович, и.ф.д., проф.

Сапарбаева Гуландам Машариповна, ф.ф.ф.д.

Сапаров Каландар Абдуллаевич, б.ф.д., проф.

Сирожов Ойбек Очилович, с.ф.д., проф.

Сотипов Гойипназар, қ/х.ф.д., проф.

Тожибаев Комилжон Шаробитдинович, б.ф.д., академик

Холматов Бахтиёр Рустамович, б.ф.д.

Чўпонов Отаназар Отожонович, ф.ф.д., доц.

Шакарбоев Эркин Бердикулович, б.ф.д., проф.

Эрматова Жамила Исмаиловна, ф.ф.н., доц.

Эичанов Рузумбой Абдуллаевич, б.ф.д., доц.

Ўразбоев Ғайрат Ўразалиевич, ф-м.ф.д.

Ўрозбоев Абдулла Дурдиевич, ф.ф.д.

Ҳажиева Мақсуда Султоновна, фал.ф.д.

Ҳасанов Шодлик Бекпўлатович, к.ф.н., к.и.х.

Хоразм Маъмун академияси ахборотномаси: илмий журнал.-№3 (87), Хоразм Маъмун академияси, 2022 й. – 480 б. – Босма нашрнинг электрон варианты - <http://mamun.uz/uz/page/56>

ISSN 2091-573 X

Муассис: Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси минтақавий бўлими – Хоразм Маъмун академияси

© Хоразм Маъмун академияси ноширлик бўлими, 2022

Rustamov I.T., Ataboyev I.M. Ingliz tilida ta'na-dashnom tushunchalarni bildiruvchi leksik birliklarning semantik maydoni	267
Rustamov I.T., Turg'unova F.R. Yangilik sarlavhalarining matni va yangilik sarlavhalarining tasnifi	270
Toirova U.S. Said Ahmadning "Qoplon" va Roald Dahlning "Beware of the dog" hikoyalarida it zoosemasi berilishi	274
Toxirova S.X. Study of aini's works in Europe	276
Абдуллаева Л.С. Проблемы перевода английских и немецких пословиц на русский язык: сопоставительный аспект	281
Абдурахмонова Д. "Бобурнома" да қўлланилган мақоллар ва уларнинг немис тилига таржимаси муаммолари хусусида	283
Артыкова Г.Ш., Джуманиязова И. Семантическая деривация ЛСГ «Организма человека»	285
Жўраева М.Ю. "Орзигул" достонининг Холмирза Жўраевдан ёзиб олинган варианты ҳақида мулоҳазалар	288
Исломова М. Образ ва ижтимоий тараққиёт босқичлари	291
Исмоилова Ҳ.А. Ислмолий кадрларнинг бадий асарларда акс эттирилиши	294
Камолова С.Ж. Француз антропонимияси референтларининг иккиламчи номланиш имкониятлари	295
Каримов Ш. Конверсия усули билан отлардан антропонимлар ясалиши ва уларнинг мотивацион-номинацион асослари	298
Киличева Ф.Б. Особая роль русского языка в системе мировых языков	300
Курбонov Н.Б., Ташланова Н.Дж. Деривационные явления в топонимии в узбекском и английском языках	302
Қўлдашева Д.Х. Мустақиллик йилларида фуқаро адалий меросининг илмий тадқиқи	305
Махмадиев Ш. Достонлар матнидаги стилистик формулаларнинг шаклланишида экстралингвистик омилларнинг ўрни	307
Махмудов Р. Огаҳий тарихий асарларидаги ўзлашмаларнинг мавзуй-семантик гуруҳлари	309
Сабирова Н.К. Оказионал гипонимларнинг прагма-семантик конверсивлари	315
Садиков К. «Бобурнома» таржималарида архаизмларнинг акс эттирилиши	318
Сандова Б. У.Хамдамнинг "Ёлғизлик" асарида ёлғиз инсон руҳияти талқини	321
Сотвалдиева Х.М. Парема ва паремиялогия тушунчаси	325
Худойқулова Д.К. Фармацевтик олий таълим муассасаларида фармацевтик терминларни ўқитишнинг назарий асослари	328
Шевцова О.В. Функционирование производных слов с сопутствующей семей "количество"	330
Юсуфжонova Ш.М. Немис ва ўзбек тилларидаги фразеологизмларнинг лексикографик тадқиқи	333
Юсупова К. Императивлик ифодасида хитобат имкониятлари	335
ПЕДАГОГИКА ФАНЛАРИ	
Abdullayeva G.G. Learners' psychology as one of the main issues influencing language learning process	339
Adilova Sh.R. The role and significance of the use of multimedia technologies in higher educational institutions	341
Akhmatjonova S.A. The problem of plagiarism in academic writing	343
Alimov Sh.Q. Milliy kurash mashg'ulotlarini tashkillashtirish va rejalashtirish tizimini modellashtirish	345
Atadjanova Sh.A. Oliy talim muassasalari talabalarida bolajak kasbiy malakalarini rivojlantirish	348
Azimov I.T., Burxonova M.M., Ibragimova K.Z. Umumta'lim maktablarida "Odam va uning salomatligi" ni o'qitishda xalqaro baholash topshiriqlaridan foydalanish	350
Azizova M.A. The role of communicative competence in teaching foreign languages in oral speech	353
Berdieva H.B. Bolajak o'qituvchining ijtimoiy -madaniy kompetentsiyasini shakllantirish muammosining o'rganilishi	355
Boronova Sh. Development of the moral sphere of the preschool person	358
Choriyeva F.T. Analysis of the content of educational and methodological books	360
Djabbarova N. Ingliz tilini xorijiy til sifatida onlayn o'qitishning o'ziga xos xususiyatlari	361
Djumaniazova E.Q. Modern methods in foreign language teaching methodology	365
Do'stmurodov N.I., Dusburodov A.B. O'zbek kurashi usulining taraqqiy etishi	367
Ganieva U.F. The problem of vocabulary in learning a foreign language	370
Jalilova M.R. The role of authentic materials in ESP teaching	371
Jamilova N.A., Murodova T.B. Chet tillarni o'qitishda samarali innovatsion usullardan foydalanish	373
Jo'rayeva Z.Sh., Nishonova Sh.M., Qodirova D.A. Chet tillarini masofaviy o'qitishning o'ziga xos tomonlari va afzalliklar	375
Jumaeva G.T. Maktab o'qituvchilarida kasbiy madaniyatni rivojlantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish	378
Ismailova N.I., Sobiraliyeva M. Bolalarni maktab ta'limiga tayyorlashda kitob bilan ishlash malakasini rivojlantirish usullari	380
Husenova A.Sh. Boshlang'ich sinf ona tili va o'qish darslarida fanlararo integratsiyaning o'rni	382
Karieva M.A. The importance of the mother tongue in learning foreign languages	384
Khodzhamuratov R.I. Adaptive innovative models of learning English language abroad	385
Khudoykulova U.A., Gofurova S.O. Information and innovative technologies in the teaching of the uzbek language	388

Sorcery - bu soʻzlarga sehrga ishonish, uni xar narsaga qodir deb ishonish kabi tushunchalarini bildiruvchi soʻzlar kiradi - occult art, occult sciences, magic, the black art, necromancy, theurgy, demonology, demonomy, demonship, diablerie, witch craft, fetishism, ghost dance, hoodoo, obi, voodoo, voodooism, shamanism, vampirism, mysticism, second sight, animal magnetism, odilic force, spiritualism, table turning; practice sorcery, cast a nativity, conjure, exorcise, charm, enchant, cast a spell; magic, mystery...;[3]

Spell - bunga ham afsungarlik, jodugarlikka ishonish, unga sigʻinish tushunchalarini bildiruvchi soʻzlar kiradi- charm, incantation, exorcism, weird, exsufflation, cantrap, runes, open sesame, countercharm, bell book and candle, Mumbo Jumbo, evil eye, fee-faw-fam, talisman, amulet, periapt, telesm, philter, fetich, agnus, madsrone, mascot, Om, Aum...

Tilda tarjima masalasi nozik masala hisoblanadi. Ta'na-dashnom tushunchalarni bildiruvchi soʻzlarni tarjima qilish esa juda nozik masalalardan biri sanaladi, chunki kamsitish, haqorat tushunchalarining oʻzi oʻta murakkab va nozik tushunchalardir. Ingliz tilidagi ta'na-dashnom tushunchalarni bildiruvchi soʻzlarni oʻzbek tilidagi muqobillarini berishda bir muncha qiyinchiliklarga duch kelinishi tabiiy holdir, chunki ingliz tilida shunday soʻzlar mavjudki ularning ma'nosini boshqa bir tilda toʻliq berish uchun bir soʻz kamlik qiladi, ya'ni uning muqobili bir soʻz bilan ifodalansa toʻlaqonli ma'no chiqmaydi.

Masalan, ingliz tilidagi Cathedral soʻzi oddiy cherkov degani emas, balki bosh cherkov ma'nosini bildiradi. Ingliz tilida bir soʻz bilan ifodalangan bu soʻz oʻzbek tilida ikki soʻz bilan ifodalanayapti. Agar bu soʻzlarning biri tushirib qoldirilsa ma'no aniqligi yoʻqoladi. Ingliz tilida soʻzlashuvchi davlatlarda asosan, xristianlik diniga e'tiqod qilinganligi sababli, ba'zi bir soʻzlar ingliz tilida shu dinlarga asoslanib bir soʻz bilan ifodalanadi, masalan:

Pieta soʻzi, fig'on ma'nosini bildiradi. Bu soʻzni oʻzbek tilida bir soʻz bilan ifodalash imkonsizdir, chunki bu soʻz dastlab Xristian dini asosida ingliz tilida paydo boʻlgan. Pieta soʻzini agar, nola, fiyun soʻzlari bilan oʻzbek tilida beradigan boʻlsak, unda toʻliq ma'no chiqmaydi, chunki bu faqat bibi Maryam nolasiga nisbatan ishlatiladi.

Xristianlikda mavjud boʻlmagan, lekin Islom dinida mavjud boʻlgan soʻzlarni ingliz tilida ifodalash uchun Arab tili, ya'ni Islomga asos solingan davlat tili asos qilib olinadi yoki oʻsha tushunchani ifodalash uchun ingliz tilida birdan ortiq soʻz qoʻllaniladi. Masalan, Islom dinidagi azon soʻzi ingliz tilida adhan yoki bir necha soʻz bilan a call for pray shaklida beriladi. Fikrimizning soʻngida shuni ta'kidlamoqchimizki soʻz ma'no - mazmunini, ularning semantik maydonini oʻrganishda ideografik lug'atlar muhim va asos manba boʻlib xizmat qiladi. Ingliz tilida ta'na-dashnom tushunchalarni bildiruvchi soʻzlarni tahlil qilayotganimizda ularning semantik strukturasi avva quyidagi bir-biriga qarama-qarshi boʻlgan elementlarni uchratishimiz mumkin: umumiylik-xususiylik, keng ma'no-tor ma'no, markaziy ma'no-markaziy boʻlmagan ma'no, ijobiy ma'no-salbiy ma'no, bosh ma'no, ikkinchi darajali ma'no va boshqalar.[2]

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Англо-Русский словарь. О.С.Ахмановой - Москва, русский язык, 1986
2. Roget's Thesaurus of English words and phrases. 6th edition. -London, 1982
3. Oxford Word power Dictionary, edited by Sally Wehmeier. -Oxford University Press, 1993
4. <http://www.1september.ru/rus/2004/05/1/htm>
5. www.dialog-21.ru/archive_article.asp?param=6255
6. <http://kogni.narod.ru/concept.htm>
7. <http://www.rusnauka.com/Article/Filology/7-10/59.html>
8. http://gazeta.ksu.ru/f10/publications/2004/rsf_conf_8.php

UO'K 808.3

YANGILIK SARLAVHALARINING MATNI VA YANGILIK SARLAVHALARINING TASNIFI

I.T. Rustamov, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika instituti, Jizzax
F.R. Turg'unova, o'qituvchi, Jizzax davlat pedagogika instituti, Jizzax

Annotatsiya. Maqola gazeta va jurnalistik nutqda til vositalarini bir butun sifatida tanlash asosiy tamoyili ularning talaffuzining baholanishini tan olinish. Bularning barchasi gazeta varaqasida baholash vositalarining barcha turlarini, ularning tabiati va funktsiyalarini, turli janrlardagi matnlarga kiritishning uslubiy usullarini, ularning shakllanish manbalarini, yangilanish sabablarini va rivojlanishning asosiy tendentsiyalarini o'rganishning dolzarbligini belgilaydi

Kalit soʻzlar: gazeta, yanglik sarlavhasi, jurnalistik nutq, analitik baholash, lontent, metaforik ma'no, predicative-nutq, hikoya sarlavhasi.

Аннотация. Основным принципом выбора языковых средств в целом в статье газетной и публицистической речи является признание оценки их произношения. Все это определяет в газете

актуальность изучения всех видов оценочных инструментов, их природы и функций, методологических приемов включения в тексты разных жанров, источников их формирования, причин обновления и основных тенденций развития.

Ключевые слова: Газета, новостной заголовок, журналистская речь, аналитическая оценка, содержание, метафорическое значение, предикативная речь, заголовок статьи.

Abstract. The main principle of the choice of language tools as a whole in the article newspaper and journalistic speech is to recognize the evaluation of their pronunciation. All this determines in the newspaper the relevance of studying all types of evaluation instruments, their nature, and functions, methodological methods of inclusion in texts of different genres, the sources of their formation, the reasons for renewal, and the main trends in development.

Key words: Newspaper, news headline, journalistic speech, analytical assessment, content, metaphorical meaning, predicative-speech, story headline.

Bibliograf N.A.Ulyanov, yozuvchilar “aniqlik va eng muhimi, ish boshida ularni qo'yish bir necha so'zlarning mazmuni” alohida e'tibor ishonch hosil qilgan, deb yozgan edi: “sarlavha bilan maqola o'tgan, uning mazmuni haqida hech narsa aytmasdan, maqola aslida manfaatdor bo'lgan ko'plab kitobxonlar bor, lekin ular bir qarashda, maqolaning nomi bilan, ular uchun qiziqarli bo'lgan savolni sharhlaydilar[6].

Shunday qilib, axborot mazmuni muayyan maqolaga o'quvchilarning e'tiborini tortadigan muhim nom parametri ekanligiga qo'shilmaslik kerak. Biz matnning nomi – sarlavha – uning mazmuni haqida signal, ishning nomining informatsion funktsiyasi qanday amalga oshirilayotganini kuzatib borish vazifasini o'z oldimizga qo'yamiz.

Tadqiqotchi E.A.Lazarev o'z “Gazeta Sarlavhasi” ishida sarlavhalarining informatsion funktsiyasini batafsil ko'rib chiqdi.[4] Ushbu asarga ko'ra, matnning semantik sxemasining turli elementlari (asosiy g'oya, o'rnatish va rivojlantirish tezislari, vaziyatni analitik baholash, xabarning maqsadi, illyustratsiyalar) sarlavhasida qanday aks ettirilganligini aniqlash kerak.[4] Semantik jihatdan, sarlavha matndan alohida narsa sifatida qaralmaydi. Sarlavha matnni tushunishga tayyorlaydi, boshqa tomondan, sarlavha faqat matnni o'qigach, tushunarli bo'lishi mumkin. Shu asosda gazeta sarlavhalarining tipologiyasi berilgan.

Gazeta yangilik sarlavhasi yuqorida keltirilgan matnning semantik tuzilishining har qanday elementini ifodalashi mumkin. Matnning butun hajmi alohida, kichik qismlarga bo'linadi: qismlarga, boblarga, paragraflarga. Sarlavha ushbu birliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin, o'quvchiga matn qanday ajratilganligini, qancha qismdan iborat bo'lishini va qanday qismlar bo'lishini aytib berishi mumkin. Bunday sarlavhalar kompozitsion vazifani bajaradi. Sarlavhalar matnning qanday buzilganligini yoki aksincha, mavzu bo'yicha bir xil materiallarni birlashtirishi mumkinligini ko'rsatishi mumkin. Agar nashrda matn nomlari ichida o'z bo'lmasa, unda sarlavha matnni taqsimlashni taxmin qiladi, o'quvchi kontentda bir nechta qismlarni mustaqil ravishda tanlaydi. Qizig'i shundaki, gazeta varaqasida bitta murakkab matn yaratilgan sarlavha bo'lishi mumkin.

Birinchi paragrafning chegaralangan ishning dastlabki satrlarini tushunish mumkin bo'lgan matnning boshlanishi nashr tarkibining rasmiy semantik qismidir. O'qishni boshlaganimizda, matnning keyingi qismini tushunamiz, keyin bu prognozni tekshiramiz. O'qish paytida o'quvchi xotirasida sarlavha mavjud bo'lib turadi. Yangilik sarlavhada ishlatiladigan kontent elementining formulasi qaerda joylashganligiga qarab, u ushbu mazmunli qismga bevosita bog'liq bo'ladi. To'g'ridan-to'g'ri his mazmuni matn boshida allaqachon nom oqlanishi taqdirda sodir bo'ladi, mazmuni bilan tasdiqlangan, yanada nashr o'qish kabi tasdiqlangan bo'ladi. Bunday nomdan so'ng, kontent hissi neytral, kutilgan va tabiiydir. Sarlavha ostidagi g'oya matnning boshida takrorlanmasligi kerak, ma'no yarim yoki undan ko'p tarkibni o'qib bo'lgandan keyin aniqlanishi mumkin. Yana bir narsa, agar sarlavha bir yoki boshqa tarzda dastlabki satrlarda ataylab takrorlangan bo'lsa, unda o'quvchi e'tiborini sarlavha ostidagi ma'noga qaratadi, matnning ifodasini oshiradi.

Nashrning mazmuni sarlavhani turli yo'llari bilan qisqartilishi mumkin, hikoyaning boshlanishi odatda o'quvchi uchun kutilmagan bo'ladi, garchi sarlavhada muhokama qilinadigan haqiqat mazmuni mazmunda mavjud bo'lsa-da. Yangilik sarlavha ostidagi so'zning leksik takrorlanishi matnning boshida savol bilan birga bo'lishi mumkin, bu esa o'quvchining diqqatini tortadi va matnga murojaat qilish uchun yana bir rag'bat bo'lib xizmat qiladi.

Ko'pincha, muallifning birinchi ishi, bu yangilik sarlavha bilan bog'liq metatil so'zlarni beradi, nima uchun bu so'z bu holatda mos keladi yoki so'zning o'quvchiga tanish emasligini bildirganda mohiyatini tushuntiradi. Bunday izohlar yordamida ba'zan yangilik sarlavhaning paradoksaligi ta'kidlanadi. Boshida mavjud bo'lgan indeks elementlari yangi o'qilgan yangilik sarlavhaga yuboriladi yoki yangilik sarlavha tomonidan taqdim etilgan vaziyatni ochib beradi.

Yangilik sarlavhadagi “va’da qilingan” kontentning birinchi satriga, chalg’ituvchi elementlardan foydalangan holda yoki ularsiz muvofiqligiga qarab, kutilgan kutish yoki aldangan kontentning ta’siri yaratilishi mumkin.

Matnning oxiri - bu holatning analitik bahosi aniq bo’lgan segment, bu segmentdan keyin nashning mazmuni keladi. Yangilik sarlavha va kontentning tugashining mazmunli aloqasi sarlavha oxirida (ramka takrorlash) yoki boshida va oxirida (halqa takrorlanishi) takrorlanganda paydo bo’ladi. Bunday ikki tomonlama harakatlar: yangilik sarlavhani birinchi o’qish (bir qiymat bilan, izolyatsiya qilingan holat deb ataladi), matnni o’qish, sarlavhani qayta o’qish (yangi ikki yoki undan ortiq qiymat) sxemasini o’z ichiga oladi. Bu holatda birinchi o’qish his-tuyg’ularga asoslangan, ikkinchisi esa intellektual bosqichga o’tadi.

Gazeta sarlavhasi materialni qabul qilishni osonlashtiradi va til aloqasi sifatida rol o’ynaydi. Integral funktsiyasi, turli xil koheziva turlari-alloqa vositasi, yaxlitlikka erishish imkonini beradi, matnning birlik birlashishi, uni mustaqil deb hisoblash imkonini beradi. Sub-sarlavhalar kompozitsion rol o’ynaydi, o’qishni osonlashtiradi gazeta nashri, matnni qismlarga va bo’limlarga ajratish, biroq ayni paytda ular orasidagi aloqani shakllantirish. O’quvchi diqqatni jalb qilgan materialni eslab qoladi tarkibi va mazmunli kompozitsion-nutq qurilishi. O’quvchining xotirasida kontentni o’rnatishda sarlavhaning asosiy funktsiyasi nominativ hisoblanadi. Ammo tadqiqotchilar ularni ko’proq ta’kidlashadi. Biroq, ko’plab ishlarda tilshunoslar funktsiyalarni vositalar bilan aralashtiradilar ularning ifodalari yoki bir nechta turli funktsiyalarga birlashtirilgan.

Tilshunoslar birinchi marta postsovet davrida turli-tumanlikka duch kelishdi sarlavhalar bu haqda norozilik bildirishdi. M.Shostak o’zining “sarlavha yozish” maqolasida shunday deydi: “bugungi kunda sarlavhalar odatda rus matbuoti uchun noan’anaviy modellarga asoslangan. Uzoq vaqt davomida sarlavhalar qisqartirilgan asosiy printsiplar qarama-qarshi tomoniga o’zgartirilgan. Vaqt “mualliflik erkinligi” ga keldi – sarlavhalar, raqamlar, qisqartmalar, ismlar, so’zlashuv so’zlari”.

Bu ularning tasniflashga urinishlariga olib kelgan sarlavhalarning xilma-xilligi. Uning tasnifini tadqiqotchi M.Shostak taklif qiladi.[6.1-5,9-14] U informatsionlikni (kontent va uslubni) asos qilib olishni taklif qiladi, shuning uchun quyidagi sarlavha turlarini ta’kidlaydi:

1. Hikoya sarlavhasi. Yangiliklar uchun tez-tez ishlatiladi. Hikoya sarlavhasini taqdim etish usuli mohiyatning xotirjamligi bilan ajralib turadi. Tez-tez sarlavhani e’lon qilish o’quvchini kengaytirilgan yangiliklarga olib keladigan, vaziyatni tushuntiruvchi va “vizual rasmlar”ga olib keladigan lidga o’xshaydi.

2. Sarlavha-bayonot. Bu vaziyatning aniq “nomi” yoki odamlar xususiyatlari hisobotlar va portret intervyyular uchun ishlatiladi.

3. Sarlavha-xulosa. Shaxssiz va tez-tez foydalanish vaziyatni xarakterli deb hisoblaydigan noaniq-shaxsiy shakllar, deyarli tabiiy.

4. Sarlavha-paradoks. U intrigani, hissiyotini o’z ichiga oladi.

5. Sarlavhasida o’z nomlari foydalanish, zikr tadbir ishtirokchilari. Bu sarlavha manzilini beradi va matnning qiziqishni kuchaytiradi.

6. Sarlavha - taklif. Manba bilan to’g’ridan-to’g’ri iqtibos. Ishonchlilik, ishonchlilik hissi paydo bo’ladi.

7. Sarlavha-murojaat. Ko’pincha bunday nom chaqiruv kabi ko’rinadi.

Bundan tashqari, M. Shostak sarlavhalar va tinish belgilarini ta’kidlaydi

ularning hissiy jihatdan muhim elementi:

1. Undov g’azab, jahl, quvonch xiyonat.

2. Savol o’quvchini tushunishga undaydigan sababning rolini o’ynaydi. Ba’zan u ritorik bo’lishi mumkin.

3. Ellipsis ... bu shaklda tez-tez taklif etiladi

vaziyatni chuqur anglash, o’z nuqtasini shakllantirish qobiliyati ko’rish.

4. Qo’sh tirnoq belgilari, kerak bo’lganda ajratish funktsiyasini bajaradi

5. Ikki nuqta sarlavhani juda baquvvat, ta’sirchan qiladi.

Yangilik sarlavhasi ishning tuzilishining har qanday elementini - asosiy fikr, tezislari o’rnatish, vaziyatni analitik baholash, xabarning maqsadi, illyustratsiyalarni ifodalashi mumkin. Nashr nomining informatsion funktsiyasi matnning nomi, uning mazmuni qanday amalga oshirilganligi haqida ma’lumot beradi.

Kontentning muvofiqligi, matn bilan aloqalarga qarab, yangilik sarlavhalarning ko’plab tasnifi mavjud. Shunday qilib, A. P. Bessonov “Gazeta sarlavhasi” kitobida, birinchi navbatda, sarlavha materialning mazmuniga javob berishi va matnning asosiy g’oyasi uchun juda qisqa va aniq ifodalanishi kerakligini ko’rsatadi[1.]. Sarlavha uchun umumiy talab bu aniqlikdir. Bunga erishish uchun materialning mohiyatini tashkil etuvchi matndan ma’lumotlarni olish kerak. Yangilik sarlavha o’ziga xosligi darajasiga qarab, noaniq bo’lishi mumkin. A.P.Bessonovning fikriga ko’ra sarlavha qanchalik kam bo’lsa, o’quvchining

materialga qiziqishi kamayadi. Mavzu sarlavhasining nomuvofiqi L.M.Maidanova tomonidan ko'rsatiladi.[5.]

Yangilik sarlavhalari nutq mavzusiga ishora qiladi: qahramon, voqea, hodisa va kamdan-kam hollarda asosiy fikrni ifodalaydi, ba'zan esa asosiy fikr sarlavha va subtitr o'rtasida bo'linadi. Shu asosda bir tomonlama va murakkab sarlavhalar ajratilishi mumkin.

Bir tomonlama sarlavhalar matnning semantik tuzilishining bir elementi bilan bog'liq. Bunga quyidagilar kiradi: 1. Mavzu sarlavhalari (sarlavha nashr mavzusi haqida o'quvchiga aytadi). Matn mavzusi uning asosiy fikrining bir qismidir va bu matnni tashkil etuvchi tezislar tizimi tomonidan aniqlangan tezis. Asosiy mavzu matn mazmuniga qaratilgan. 2.Sarlavha nutq mavzusini aks ettirishi mumkin, masalan, nashrda aytilgan muayyan faktlar. Materialni o'qish jarayonida sarlavha ostidagi ma'lumotlar aniq ko'rsatilgan bo'ladi. Qabul qilish jarayoni esa oddiy-sarlavhadan matnga.

Sarlavha ko'pincha nashrning qahramoni deb ataladi, shuning uchun nashr mavzusi sarlavhada to'liq aks ettirilgan. Masalan, agar nashr, inson kasbini chaqirsa, o'quvchi qahramonning professional fazilatlari haqida gapirishi mumkin, ammo matn shaxsiy ma'lumotni o'z ichiga oladi, bu holda sarlavha baholanadigan kontsentatsiyalarni oladi. Agar sarlavha to'g'ri nomlansa, materialni o'qigach, sarlavhaga bir qarashda (o'qishdan keyin ma'lum bir tasvirni ko'rishingiz mumkin) ko'proq ma'lumotga ega bo'ladi. Asosiy fikr to'g'ridan-to'g'ri ifodalanadi, axborot osongina qabul qilinadi. O'quvchini qiziqtirishi uchun idrokning murakkabligi voqea haqidagi asosiy tafsilotni o'z ichiga olgan sarlavha yordamida amalga oshiriladi va matnga o'tishga majbur qiladi.

Yangilik sarlavhalari tasvirlangan voqea bilan bog'liq bo'lgan taklif yoki taniqli ifoda bo'lishi mumkin. Mavzuning ifodasi, asosiy fikr ko'pincha sarlavha o'rtasida taqsimlanadi.

Juda ko'p sonli sarlavhalar matndagi analitik baholashni amalga oshiradi. Bunday sarlavhalar mafkuraviy ma'noga ega bo'lish uchun tayyorlanadi, nashr darhol ma'lum bir tarzda tushuniladi. Sarlavha asosida - kontent samaradorligi, gazetaning ishonchligi ortadi. Mafkuraviy ma'nosini uzatish tavsiflovchi, majoziy ma'noda uzatilishi mumkin, bu holda sarlavha, uning mazmuni bilan aloqasi faqat nashrni to'liq o'qib chiqqandan so'ng, retrospektiv tarzda amalga oshiriladi. Matn ba'zi signallarni o'z ichiga olishi mumkin (sarlavhada ishlatiladigan so'zlarning sinonimlari, semantik muvofiqlashtirish).

Yangilik sarlavha matn (kontent) ning ikkinchi darajali elementlarini – tezislarga illyustratsiyalarni, xabarning maqsadiga umumiy fonni amalga oshirishi mumkin. Bunday sarlavhalar ifodalidir, chunki ular asosiy bo'lmagan, boshsiz bo'lgan nomga joylashtirilgan. Sarlavhada ifodalangan narsalarning ikkilamchi ko'rinishi uni yanada mazmunli qiladi va e'tiborni tortadi.

Misol uchun, bu masala bo'yicha biron bir odamning so'zlari illyustratsiya roliga jalb qilinishi mumkin. Umumiy fon - bu hodisani o'quvchiga yaqinlashtiradigan aniq tafsilotlarni tanlash, matnni qayta tiklash. Sarlavhadagi baholash matnning muayyan idrokiga mos keladi.

Murakkab sarlavhalar. Matn strukturasi bir nechta elementlari bilan bir vaqtning o'zida bog'langan, murakkab ma'lumotlarni uzatadi. Ularning axborot mazmuni darajasi yuqori, chunki bunday sarlavhalarning kontent bilan aloqasi yanada xilma-xildir, bu esa matnning ifodalanganligini oshirishga olib keladi. Ushbu sarlavha bir vaqtning o'zida mavzuni, vaziyatni analitik baholashni, har qanday tezisini, illyustratsiyani amalga oshiradi. Eng oddiy misol-ittifoq tomonidan bog'langan ikki qismdan iborat sarlavha. Masalan kompozit inversiya bu holatda juda qiziqarli usuldir: sarlavhaning birinchi qismi oxirida turgan element bilan, ikkinchi qismi esa matnning boshlanishi bilan bog'liq. Sarlavha va matn nisbati "aksincha". So'zning noaniqligidan foydalanish ham murakkab bir nom yaratadi matnning ikkita semantik elementlari bilan bog'liq bo'ladi: o'qishdan oldin - birinchi ma'no, o'qishdan keyin-ikkinchi, metaforik ma'no, kontent g'oyasi bilan bog'liq bo'ladi.

Aks holda, sarlavha matn elementlarining to'liqligi asosida tasniflanishi mumkin. Ushbu sarlavhaga qarab, to'liq ma'lumot beruvchi va to'liq bo'lmagan axborot nuqta bo'lishi mumkin. To'liq ma'lumot olish uchun barcha matnning mavzusini, uning asosiy g'oyasini yoki asosiy fikrni rivojlantiradigan har qanday tezisini aks ettiradigan sarlavhalar mavjud. Ushbu tasnifda I. P. Doblav nomativ va predikativ sarlavhalarni ta'kidlaydi.[2] Nominativlar butun nashrning mavzusini oddiygina chaqirishadi, ular geografik ob'ektlar, jonli mavjudotlar, o'simliklar va boshqalar nomlari sifatida xizmat qiluvchi o'z nomlariga o'xshash belgi vazifasini bajaradilar.

Umuman olganda, ushbu sarlavha guruhi gazeta raqamining header tizimining neytral qismidir, biroq boshqa tomondan, boshqalar bunday sarlavhalar fonida yanada yorqinroq ko'rinadi. To'liq bo'lmagan axborot, nuqta sarlavhalari. Bunday sarlavhalar faqat taxminan matnning mazmuniga ishora qiladi, ma'lum bir semantik kontekstni tiklaydigan belgi beradi. Nuqta sarlavhalar informatsionligi quyida keltirilgan, ammo ular o'quvchilarning e'tiborini jalb qilish uchun ko'proq imkoniyatlar beradi.

Ba'zan to'liq bo'lmagan axborot sarlavhalari murakkab xarakterga ega bo'lishi mumkin, ulardan foydalanish o'qishdan aniq bo'ladi. Signallarning ishlatilishi mantiqsiz iborani beradi, bu esa yana bir bor

sarlavhaga ko'proq ta'sir ko'rsatadi. Shunday qilib, axborot mazmuni yangilik sarlavhalarning tasniflanishi va yangilik sarlavha tarkibiy qismlari bilan nisbati ko'rsatilgan mezonga aylanadi.

Albatta, yangilik sarlavhasi o'ziga xos xususiyatlarga ega. U gazeta sahifasida yashaydi, shuning uchun gazetaning o'ziga xos xususiyatlarini aks ettiradi. Qisqa shaklda yozilgan yangilik sarlavhalari ko'plab sodir bo'lgan voqealarning mohiyatini aks ettirishadi. Yangilik sarlavhalar uchun asosiy, chuqur va bebaho manba hayotning o'zidir.

Buning uchun yangilik sarlavhasi barcha ma'lum leksik va sintaktik ifoda vositalarini ishlatishi mumkin. So'zlarning ko'chma ma'nosi, so'z birikmalari, sinonimlar va antonimlar asosida yaratilgan ifodali nomlar paydo bo'lishi mumkin. Yangilik sarlavhalarda maqolalar, so'zlar, iboralar, mashhur qo'shiqlarning nomlari, kinofilmlar, pyesalar, ushbu asarlardan olingan takliflar, so'zlashuv elementlari, fonetik va morfologik ifoda vositalari ishlatilishi mumkin.

Gazeta yangilik sarlavhasi yuqorida keltirilgan matnning semantik tuzilishining har qanday elementini ifodalashi mumkin. Matnning butun hajmi alohida, kichik qismlarga bo'linadi: qismlar, boblar, paragraflar. Sarlavha ushbu birliklar bilan bog'liq bo'lishi mumkin, o'quvchiga matn qanday ajratilganligini, qancha qismdan iborat bo'lishini va qanday qismlar bo'lishini aytib berishi mumkin. Bunday sarlavhalar kompozitsion vazifani bajaradi.

Yangilik sarlavhasi ishning tuzilishining har qanday elementini - asosiy fikr, tezislar o'rnatish, vaziyatni analitik baholash, xabarning maqsadi, illyustratsiyalarni ifodalashi mumkin. Nashr nomining informatsion funktsiyasi matnning nomi, uning mazmuni qanday amalga oshirilganligi haqida ma'lumot beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YHATI:

1. A.P.Bessonov "Gazeta sarlavhasi"
2. Л.И. Добраев Логико-психологический анализ текста. Текст /Л.И.Добраев, - Саратов, 1969.
3. I.N.Ulyanov Cheboksary, Moscovskiy ave., 15
4. Лазарева, Э.А. Заголовочный комплекс текста – средство организации и оптимизации восприятия [Электронный ресурс] / Э.А. Лазарева // Известия Уральского государственного университета. – 2006. – №
5. Л.М.Майданова, Мельник Г. С. Основы творческой деятельности журналиста. учебное пособие/ Г. С. Мельник, А. Н. Тепляшина, - СПб.:
6. Шостак М. А. Сочиняем заголовки / М. А. Шостак // Журналист. -1998. - № 3. - с. 1- 5, с. 9-14